

A tájnyelvek használatával kapcsolatban sokféle vélemény alakult ki a közvélemény körében. A gyakorló magyartanárok is megosztottak használatát illetően. Sokféle nyelvi jelenségre mondjuk azt, hogy a nyelvhasználó nyelvjárásban beszél, a dialektológia alapfogalmával azonban nem biztos, hogy tisztában vagyunk.

1. Néhány alapfogalom

Minden nyelvnek több változata él az anyanyelvet beszélők között. A magyar lakosság által egységesen írott és beszélt változat a **köznyelv**. (Van szakirodalom, mely a beszélt változatot köznyelvnek, az írottat irodalmi nyelvnek hívja.)¹ A beszélt nyelvváltozat földrajzi tagolódás szerint is megoszlik. A területi nyelvváltozatokat **tájnyelveknek vagy nyelvjárásoknak** nevezzük. Ezek kialakulásának eredete a honfoglalásig nyúlik vissza. A honfoglalást követő évszázadok során, a letelepült és földművelővé vált magyarság földrajzilag egymástól távol eső falvakban élt hosszú ideig úgy, hogy a családok egymással érintkeztek volna. A nyelv lassú változása miatt az egyes vidékek közösségi beszéde eltávolodott egymástól. Ezek a különbségek fokozatosan rögzültek az egyes falvak, vidékek nyelvi hagyományában, majd később az írott szövegekben is. Így alakultak ki az egyes nyelvjárások.² A köznyelv társadalmi alapú tagolódása alapján megkülönböztetünk **szociolektusokat** vagy **csoportnyelveket**. Ide tartoznak az egyes szakmák szaknyelvei, a hobbinyelvek, a szlengek stb. A nyelvjárások és a csoportnyelvek között fontos eltérés az, hogy a nyelvjárások minden nyelvi szinten (hangtan, szókészlet, mondatszerkesztés stb.) különböznek a köznyelvtől, míg a szociolektusok csak a szókészlet és a frazeológia szintjén.

A másik fontos különbség a nyelvelsajátításban rejlik. Az anyanyelvét megtanuló kisgyermek vagy a köznyelvet vagy valamelyik nyelvjárást tanulja meg elsőként, a csoportnyelvek viszont csak a másodlagos vagy a harmadlagos nyelvi szocializáció során sajátítódhatnak el úgy, hogy ráépülnek az elsőként elsajátított köznyelvi vagy nyelvjárási változatra.

A magyar nyelvben az egyes nyelvjárástípusok között nincs akkora különbség, hogy az a kommunikációt zavarná, a kölcsönös megértést akadályozná. Más nyelvekben, mint például a kínaiában, az egyes nyelvjárások között akkora az eltérés, hogy a kommunikáló felek nem értik meg egymás nyelvét. A nyelvjárások elkülönítésében nem csak kommunikatív tényezők játszanak szerepet. Ha egy nyelvjárás mögött társadalmi-politikai erő áll, akkor az illető nyelvjárás könnyen nyelvvé válhat, illetve nyelvvé tehetik a társadalmi-politikai körülmények.³ A szerb és a horvát nyelv kérdése is ilyen. Sokan azt állítják, hogy a szerbhorvát valójában nem egy, hanem két nyelv. A horvátok ragaszkodnak ahhoz az elképzeléshez, hogy a horvát nem egyszerűen a szerbhorvát nyugati változata vagy dialektusa, hanem

önálló nyelv, így a horvát a nemzeti nyelvük.⁴ Természetesen ezekben az esetekben a beszélők véleményét tiszteletben kell tartani. Ezért ha két különböző nyelvnek tartjuk őket, akkor a megkülönböztetésüknek nem kommunikációs, hanem társadalmi-politikai okai vannak.

A nyelvjárásoknak általános jegyük továbbá az, hogy nincs írott változatuk, vagyis élőszóban léteznek. (Meg kell azt is jegyezni, hogy bár nincs külön írásbeliségük, nem jelenti azt, hogy nincs nyelvjárási írásbeliség. Például tájnyelvben íródott levél, följegyzés is lehet írott változata a beszélt nyelvnek.)

A tájnyelveknek nagy a területi kötöttségük, vagyis egy-egy földrajzi területen beszélik őket, szemben a köznyelvvvel, amely az egész ország területén azonos nyelvváltozat. A köznyelv és a tájnyelvek között vannak átmeneti kategóriák. Egyes helyeken élesen elkülönülnek az egyes nyelvváltozatok egymástól. Ugyanakkor vannak az ún. **regionális köznyelvek**, melyek a tájnyelv és a köznyelv keveredéséből alakulnak ki. Ha valamely tájnyelv teljes rendszerének használata elkopik, a rendszer egyes elemei megmaradhatnak és beépülhetnek a köznyelvbe. (A nyelvjárások hangtani jelenségei megmaradnak, és a köznyelvbe épülnek be.) Előfordul az a jelenség is, hogy egyes tájnyelvek eltűnnek, a megmaradt regionális köznyelvek veszik át szerepüket. Ez történik Magyarországon északkeleti részén is.

A nyelvjárások használata elsősorban a szóbeli közlésre szánt, mindennapi életterületeket átfogó beszédmód. Általában a falvakban élő emberek elsődleges nyelvváltozatukként, spontán módon használják informális-familiáris beszédhelyzetekben, valamint az egymás közötti kommunikációban.⁵ Az egymáshoz közelebb élő közösségek nyelve kevésbé, az egymástól távolabb lakóké jobban eltér egymástól. A kisközösségek, a falvak egységesnek tekinthető nyelvhasználatát **helyi nyelvjárásnak** hívjuk. Több, egymással kapcsolatban lévő, közös sajátosságokat mutató település helyi nyelvjárásainak összefoglaló elnevezése a **nyelvjárás csoport**. A **nyelvjárási régió** a nyelvjárás csoportok együttese, a legnagyobb nyelvjárási alakulat.⁶ A magyar nyelvterületen tíz nyelvjárási régiót különböztetünk meg: a nyugat-dunántúli, közép-dunántúli-kisalföldi, dél-dunántúli, dél-alföldi, palóc, Tisza-Körös-vidéki, északkeleti mezőségi, székely és moldvai.⁷

2. A nyelvjárások szerepe

A nyelvjárásoknak, mivel többnyire az elsődleges nyelvváltozatok, kommunikatív és kognitív (megismerő) funkciói vannak. Vagyis a világ megismerésének elsődleges eszközei. A nyelvjárások a társadalmi hovatartozásnak is a kifejezései. A harmadik funkciójuk szerint hordozzák a helyi kultúra elemeit, valamint az újratereztetésük eszközei is lehetnek.⁸

A nyelvjárások használatával kapcsolatban különböző attitűdök alakultak ki a magyar lakosság körében. Ezekről a vizsgálatokból nézzünk néhány igazolt megállapítást. A szociolingvisztikai kutatások szerint, a nyelvjárásokat beszélők nagy része tájnyelvét csak otthon, lakóközösségében beszéli szívesen, városi kommunikációban inkább törekszik a köznyelvi változat használatára. A tájnyelvekkel kapcsolatban az értelmiség elfogadóbb, használatukat jobban preferálja, mint a középfokú vagy alsóbb végzettségű társadalmi réteg. Az alkalmazási körükre vonatkozólag megállapítható, hogy kizárólag az idős korosztály számára jelentik a mindennapi kommunikáció eszközét.

Az egyes tájnyelvekkel kapcsolatban is megoszlanak a vélemények a magyar beszélőközösségben. Például a palócot „szebbnek”, másokat „közönségesebbnek” tartanak a beszélők.⁹

3. A tájnyelvek és az iskola

A tájnyelv a köznyelv tanulását és az iskolai anyanyelvoktatást befolyásoló kiinduló nyelvváltozat. A közoktatásban alapvető cél a köznyelv elsajátítása, vagyis az iskola nyelve a köznyelv. A modern, mai társadalomban az érvényesülés alapvető kritériuma a köznyelv ismerete. Ennek hiányában hátrányt szenved a társadalom tagja. Gondoljunk Bernstein kutatásaira, aki a XX. század elején publikálta azokat a kutatási eredményeit, melyeket a különböző társadalmi osztályba tartozó gyermekek nyelvhasználatáról állapított meg Angliában. Az eredmények közt kitér a korlátozott és a kidolgozott nyelvi kód kifejezések lényegére is. Egy alsóbb (munkásosztály) társadalmi réteghez tartozó csoport korlátozott nyelvi kóddal rendelkezik, ez pedig az iskolai előmenetelét nehezíti, míg egy középosztálybeli kisgyermek a kidolgozott nyelvi kóddal könnyebben megállja a helyét az iskolában. Ilyen értelemben a korlátozott nyelvi kód birtokában, és a kidolgozott nyelvi kód hiányában hátrányos helyzetbe kerül az iskolába lépő kisgyermek. Csak a tájnyelv ismerete, és a köznyelvi változat nem tudása szintén hátrányt jelenthet. Mivel a tájnyelvet beszélő kisgyerekek nagy része a falusi lakosságból tevődik össze, a hátrány nem az, hogy nyelvük szegényebb, vagy az információkat kevésbé képesek felfogni, hanem az, hogy kevesebb az előrelépési lehetőségük. A városi kisgyerekek számára a kommunikációs tér a mindennapokban változatosabb, többféle beszédhelyzetben vesznek részt, több beszédpartnerrel érintkeznek, ezért többször van módjuk begyakorolni bizonyos nyelvhasználati sémákat. (Például a vásárlás során több helyen fordulhatnak meg szüleikkel, több ismeretlen emberrel kell kommunikálniuk.) Sok esetben a „hátrányt” akkor érzik meg a falusi kisgyerekek, amikor egy másik, városi közegbe kerülnek (iskolaváltás, továbbtanulás stb.). Ezért a falusi iskolai gyakorlatnak fel kell készíteni ezekre a nyilvános beszédmódokra is a gyermekeket. (Erről lentebb részletesen.)

4. Mit tehetünk az iskolai oktatásban?

A fentiekből az következik, hogy a köznyelvet nem a tájnyelv ellenében, hanem arra ráépítve kellene tanítanunk. A gyakorlatban mindenképpen egy olyan irányt kell, hogy kövessünk, mely a nyelvjárást tudatosan beépíti a köznyelv oktatásába, támaszkodva a tanulók elsődleges nyelvváltozatára. Ennek a kontrasztív alapú anyanyelvoktatásnak az a célja, hogy az aktív kettősnyelvűséget kialakítsa. Ez az anyanyelvoktatás mindenképpen egy funkcionális-szituatív¹⁰ kettősnyelvűségre nevelő kell, hogy legyen. A folyamat oda-vissza érvényes. Hiszen így a tájnyelvet nem beszélő, vagy kevésbé beszélő nyelvhasználata is biztosabbá válik, megismeri a dialektusokat is.

A nyelvjárások és a köznyelv is önálló nyelvi rendszer. Ezért több szintjén is előfordulnak eltérések. Most nézzünk meg néhány alapvető különbséget, és ezekkel kapcsolatos, az anyanyelvi nevelésben alkalmazható javaslatot!

• A tájnyelv és a köznyelv közötti **hangtani eltérések** két területet érintenek az anyanyelvoktatásban. Egyrészt a beszédtechnika-, másrészt a helyesírás-tanításban jelentenek feladatot. A helyesejtési gyakorlatok a köznyelvi hangzókészlet kialakítására vonatkoznak. Érdeemes azonban a gyakorlatokat a tájnyelvi és a köznyelvi példákkal együtt végeztetni. (Például: *szöllő* – *szőlő*, *bakkancs* – *bakancs*, *csollány* – *csalán*, *csugva* – *csukva*, *borgyu* – *borjú*.) Fontos a köznyelvi kiejtéstől eltérő hangok jelentést megkülönböztető szerepének a hangsúlyozása is. (Írassunk mondatot a *mentek* szó valamennyi változatával! *ë-e*) Az eltérő képzésű *e* hangok helyes képzése a köznyelvet is színesebbé, hangzókészletét változatosabbá teszi. (Hiszen egyre inkább elterjedőben van a zárt *e*-k képzése, mely egyfajta modorosságot tükröz.)

A magán- és mássalhangzók hosszúságára, illetve a két változat közötti ejtésbeli különbségre való rávilágítás is fontos. A tájnyelv és a köznyelv közötti hangtani eltérés a helyesírást is befolyásolja. A kiejtés elvének érvényesítésekor a hosszú magánhangzók megrövidülhetnek, ennek következtében a szomszédos mássalhangzó megnyúlhat a kiejtésben (*tanitto*, *melegitti*, *essö*, *gyógyittani*, *ujjitt* stb.) Mássalhangzók is kieshetnek a szavak ejtése során (*bászóbó*, *készóbó*, *asszonyóbó*). A hosszú *rr* megrövidülése, és ennek következtében létrejött pótlónyúlás (*ára*, *fórá*, *varónó*) is jellemző lehet. A *v* hang köznyelvtől eltérő módon viselkedhet, vagyis ez a hang zöngésíti az előtte álló zöngétlen mássalhangzót (*csugva*, *Kapozsvár*, *kébviseelő*).

A hangzóbeli eltérés akár segítség is lehet a helyesírásban. Az a klasszikus helyesírási tanácsadás, mely szerint az *ly*-k írásánál, ahol *l*-k hallhatóak, ott biztosan *ly*-k vannak az írásban, a gyakorlatban is igaznak bizonyulhat. Természetesen ez csak azokban a tájnyelvekben segít, ahol jellemező az *l*-ezés. S ha már az *ly*-s szavakat vizsgáljuk, összeköthető a probléma egy kis hon- és népismerettel is. Számos olyan *ly*-s szó van, amely a népi kultúra egy-egy jelenségét, tárgyát fejezi ki. Ezek magyarázata a Néprajzi lexikon segítségével is, vagy az Értelmező kéziszótárral is megoldható. (*Csimpolya*, *rokolya*, *padmaly*, *zsöllye*, *kuruglya* stb.)

A fenti problémakörök csak például szolgálnak. Természetesen ki-ki a saját nyelvjárásának megfelelően kell, hogy összevesse a hangtani eltéréseket a köznyelvitől, és annak megfelelően alakítsa az órai gyakorlatokat.

• A következő fontos különbség az alaktani sajátosságokban rejlik. Gyakran tér el egymástól a két változat igeragozási rendszere. Dél-Somogyra jellemző például a tárgyas ragozásban megjelenő *i* hang. (*mondí*, *mondik*, *mondítok*). A birtokos személyjel esetén gyakori az *é* helyetti *i*. (*kezibe*, *fejít*). A *suksükölés*, *szukszükölés* nyelvjárási jelenség. Ezekben az esetekben nem büntethetjük a gyerekeket nyelvhelyességi hibáért addig, amíg a két változat használati különbsége nem tudatosult benne.

• Szókészletbeli különbségek. A tájszavakat három csoportra osztja a szakirodalom. Van az alaki tájszók, melyek jórészt hangtani eltéréseket mutatnak a köznyelvi változattól. A jelentésbeli tájszavak azokat képezik, amelyek jelentése más a tájnyelvben és a köznyelvben. (A *gyerek* – csak a fiút jelenti egyes tájnyelvben.) A harmadik csoportot a valódi tájszavak képezik, amelyek nagymértékben eltérnek a köznyelvi változattól. (Klasszikus példa a: *kurkora*, *tengeri*.)

Ezeknél a szavaknál a szómagyarázat elkerülhetetlen. Szógyűjtésekkel, szinonimák keresésével a fogalmazástanításhoz is sok segítséget nyújthat. A tájszók ismerete árnyaltabbá, változatosabbá teszi a beszédstílust.

Ezek a szógyűjtések a frazeológiának is alapjai lehetnek. A közmondások, szólások, szólás-hasonlatok értelmezése és alkalmazása a tájnyelv ismertével könnyebben megoldható.

• Végül a kódváltás kérdésére térnék rá. A két változat, vagyis a tájnyelv és a köznyelv használatának körét a kommunikációs gyakorlatok segítik megtanulni. Minél több beszédhelyzetet gyakoroltatunk akár élőszóban, dramatizálva, akár írott párbeszédű vagy más típusú feladatban, annál biztosabbá válik a két nyelv használatának szabálya. A diskurzusok térjenek ki a hétköznapi élet minél több területére. A családi, baráti, osztályközösségbeli kommunikációra, felnőtt-gyermek diskurzusra, hétköznapi, közéleti (hiyatali) élethelyzetekre stb. Hiszen, ha a kisgyermek jól megtanulja mindkét változatot, és alkalmazni is tudja, bátorítással meri is használni, akkor a láthatatlan, de érzékelhető nyelvi hátránya kiküszöbölhetővé válhat.

5. Mi a tájnyelvek hozadéka a köznyelv számára?

A tájnyelvek bővítik a köznyelvet, gazdagítják, színesítik. Árnyaltabbá válik a stílushasználat. A tömegtájékoztatásra is alkalmas lenne mint felhasználható forrás. Nyelvjárási fordulatokkal a reklámszakemberek elérhetik, hogy a vásárlók jobban megbízzanak a reklámozott árukban. (Már ha az nem válik a köztudat célpontjává, és a gúny tárgyává: „És az órodat is tiszticcsa...”) Néprajzi, helytörténeti, művelődéstörténeti, egyben nemzeti értékek őrződnek meg és továbbítódnak a nyelvjárások által. A kódváltás gyakorlata megkönnyítheti más nyelvváltozatok használati körének biztos gyakorlatát is. Ilyen értelemben a megfelelő beszédstílus megválasztása is könnyebbé válhat. Az irodalomértéshez is hozzájárulhat, hiszen tájnyelvi elemeket tartalmazó irodalmi szöveg üzenetének megértését gyakran a tájnyelv ismeretének hiánya akadályozza.

6. Összegzésképpen a következők mondhatóak el

Sajnos a magyar társadalom a tájnyelvekkel szemben nem túl elfogadó. Mondhatni, hogy sok esetben kerüli annak használatát, mert régiesnek, kevésbé kiművelt nyelvhasználatnak tartják. Gyakran a kabarék szövegvilágában is a gúny tárgyává válik az, aki tájnyelvben beszél, vagy azt, aki a nyelvjárások fontosságát hangsúlyozza, nacionalizmussal vádolja a közvélemény. Véleményem szerint akár az egyik, akár a másik vélekedést nézzük, ellenük sokat tehet a család, de talán még inkább az iskola. Bár az iskolára egyre nagyobb feladat hárul minden téren, mégis úgy gondolom, hogy a köznyelv tanítása és a tájnyelvi norma ismerete az alapot jelenti az iskolai anyanyelvoktatásban. Ezért is fontos az, hogy a tanítókat és magyar szakos tanárokat képző intézetek követelményként kezeljék a tájnyelvi kurzusok felvételét. Emellett a gyakorló tanítók és magyartanárok számára is szükséges az adott nyelvjárás ismerete, még ha az regionális köznyelv is.

S ha a németek, franciák és megannyi nemzet (bárha nagyobb is a különbség az egyes dialektusok között, mint a magyarban) nyelvhasználatában jól megfér a tájnyelv és a köznyelv

együtt, és az egyes változatokat értéknek tekintik, akkor miért mi, magyarok vagyunk e kérdéskörben elutasítókat? S ha hátrányt képez a köznyelv nem tudása a társadalmi érvényesülésben, miért mi nem akarunk ez ellen semmit sem tenni? Az értelmiség elfogadóbb a tájnyelvekkel szemben, ezért jó lenne, ha ez a réteg példát mutatna a tájnyelvek használatával, ismeretével akár a közéletben, akár az oktatásban is a többiek számára!¹¹

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- A MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.
 A MAGYAR NYELV KÖNYVE: Szerk.: Adamikné Jászó Anna. TREZOR KIADÓ, BUDAPEST. 1993.
 KIRÁLY LAJOS: AZ ANYANYELVI NEVELÉS SAJÁTÓSSÁGAI NYELVJÁRÁSI ÉS REGIONÁLIS KÖZNYELVI KÖRNYEZETBEN. MAGYAR NYELVÉR. 108. ÉVF. 2. SZ. 170.1.
 NYELVI FOGALMAK KISSZÓTÁRA. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor. KORONA KIADÓ, BUDAPEST 2000. 303 P.
 NYELVJÁRÁSI ÉS NÉVTANI VIZSGÁLATOK SOMOGYBAN. KIRÁLY LAJOS. KAPOSVÁR MEGYEI JÓG VÁROS KÖZGYŰLÉSE, KAPOSVÁR. 2003. 148 P.
 RONALD WARDHAUGH : SZOCIOLINGVISZTIKA. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2002. P.15-23.

JEGYZETEK

- 1 A MAGYAR NYELV KÖNYVE. Szerk.: Adamikné Jászó Anna. TREZOR KIADÓ, BUDAPEST. 1993.
 2 NYELVI FOGALMAK KISSZÓTÁRA. Szerk.: Tolcsvai Nagy Gábor. KORONA KIADÓ, BUDAPEST 2000. 303 P.
 3 MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.
 4 RONALD WARDHAUGH : SZOCIOLINGVISZTIKA. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2002. 351 P.
 5 VÖ: MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.
 6 A FOGALMAK: NYELVJÁRÁSI ÉS NÉVTANI VIZSGÁLATOK SOMOGYBAN. KIRÁLY LAJOS. KAPOSVÁR MEGYEI JÓG VÁROS KÖZGYŰLÉSE, KAPOSVÁR. 2003. 148 P.
 7 A MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.
 8 Uo.
 9 VÖ: RONALD WARDHAUGH : SZOCIOLINGVISZTIKA. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2002. P.15-23.
 10 VÖ: A MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.
 11 VÖ: A MAGYAR DIALEKTOLÓGIA. Szerk.: Kiss Jenő. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2003. 448 P.; KIRÁLY LAJOS : AZ ANYANYELVI NEVELÉS SAJÁTÓSSÁGAI NYELVJÁRÁSI ÉS REGIONÁLIS KÖZNYELVI KÖRNYEZETBEN. MAGYAR NYELVÉR. 108. ÉVF. 2. SZ. 170.1.; RONALD WARDHAUGH : SZOCIOLINGVISZTIKA. OSIRIS KIADÓ, BUDAPEST. 2002. P.15-23.

